
КРАЄЗНАВСТВО ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 821.61.2(477.51) «16»

DOI 10.31654/2520-6966-2023-22F-108-135-156

Г. В. Самойленко

доктор філологічних наук, професор кафедри літератури, методики її навчання, історії культури та журналістики факультету філології, історії та політико-юридичних наук Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
orcid.org/ 0000-0001-5017-6993
e-mail: g.vas.sam@gmail.com

Іоаникій Галятовський – соратник Лазаря Барановича і видатний церковний та культурний діяч України XVII ст.

У статті розкриваються основні віхи життя і творчості видатного представника чернігівської літературної школи XVII ст. Іоаникія Галятовського, який визначався своєрідною талановитістю, начитаністю, людяністю й відданістю православної вірі. На всіх етапах життя він проповідував Боже слово, написав декілька важливих богословських творів, зокрема «Ключъ разумѣнія», у якому не лише зібрав свої основні проповіді, пов'язані з життям Ісуса Христа та Богородиці, а й розробив правила для проголошення релігійних повчальних промов, які стали основою для створення першого в православ'ї підручника з гомілетики. Крім цього, твори І. Галятовського, що написані тодішньою українською мовою, відзначаються художньою майстерністю, умілим використанням стилю бароко, доступністю широкій аудиторії слухачів. І. Галятовський також багато зробив для утвердження Чернігівського Єлецького монастиря як центру незалежного від Московії церковного життя та духовності, проповідуючи при цьому ідею єднання слов'янських народів проти зовнішніх ворогів.

Ключові слова: чернігівська літературна школа, проповіді, Боже слово, бароко, Єлецький монастир, Чернігів, І. Галятовський.

Коло відомого церковного та культурного діяча України, архієпископа Чернігівського і Новгород-Сіверського Лазаря Барановича не обмежувалося лише гетьманами, козацькими старшинами, церковними та мистецькими діячами. Воно було значно ширшим, бо навколо нього згуртувалося немало художників слова, творчість яких увійшла в курси української давньої літератури XVII ст., зокрема Іоаникій Галятовський, Іван Величковський, Данило Туптало, Лаврентій Крцонович, Олександр Бучинський-Яскольд, Іван Орновський та інші, які на чолі з Л. Барановичем визначили функціонування чернігівської літературної школи з властивою їй багатогранною жанровою, тематичною спільністю та бароковим стилем.

Ближче за всіх до Лазаря Барановича був Іоаникій Галятовський (р.н. невідомий – 12.I 1688 р.), про якого збереглося декілька розвідок XIX ст., зокрема М. Сумцова, М. Костомарова, а у XX ст. його ім'я зустрічається у наукових працях І. Огієнка, І. Чепіги, В. Шевчука, Л. Ушкалова та деяких інших. І. Галятовський був вихідцем із Волині. Потяг знань привів його до Києва, де він вступив до Києво-Могилянської колегії. Це були 50-і роки, коли її ректором був Лазар Баранович, який і помітив його серед своїх учнів, бо він вражав своєю допитливістю, старанністю, начитаністю, наполегливістю та вдячністю. Про свої зв'язки з Л. Барановичем цього часу І. Галятовський пізніше розповість у своїй книзі «Старий костель».

Це були досить складні часи Національно-визвольної боротьби українського народу за свою незалежність з турками, кримськими татарами, шляхтянською Річчю Посполитою московською, Києво-Могилянський колегіум зазнав руйнувань, а ректор Лазар Баранович змушений був виїхати на Полісся, очоливши у якості ігумена Куп'янський монастир, що був недалеко від Пінська.

Іоаникій Галятовський після навчання в Києво-Могилянській колегії повернувся на Волинь, прийняв чернецтво і перейшов у Куп'янський монастир до Л. Барановича. Із цього часу останній тримав свого учня біля себе, сприяв його службовому росту. Коли у 1657 р. Л. Барановича призначили Чернігівським і Новгород-Сіверським єпископом, він став добиватися того, щоб І. Галятовського поставили на чолі Києво-Могилянської колегії. Авторитет єпископа, його уміння доводити справу до кінця дали свій результат – справа увінчалася успіхом. У 1659 р. І. Галятовського призначили ректором колегії та ігуменом Братського монастиря за підтримки й інших державних та церковних діячів, зокрема київського полковника Василя Дворецького, архієпископа Інокентія Пзеля та інших. Після цього новий ректор налагодив зв'язки з вищим духовенством, гетьманом

та старшинами. Ректорство І. Галятовського припало на складний час як у державі, так і в колегіумі. У 1658 р. в учбовому закладі трапилася велика пожежа і треба було все відновлювати. Ректор звернувся до впливових світських і духовних осіб, а також до російського царя Олексія Михайловича, київських відомих родин і ревнителів православ'я по допомогу, яка й зробила можливим термінове будівництво нових приміщень Братського монастиря та корпусів для навчання.

У 1662 р. було завершено будівництво церкви, що відома під назвою Братська, до якої було внесено чудотворну ікону Божої Матері. Заслуга І. Галятовського полягала в тому, що він відродив колегію як вищий навчальний заклад на зразок європейських, приділяючи особливу увагу навчальному процесу, зокрема філософії, риторичі, богослов'ю тощо, що слугувало добрій підготовці священників, які наприкінці служби проголошували проповіді. Але, як зауважив Мелетій Смотрицький у книзі «Екзетезис» (1629 р.), ніхто не навчив їх, як і про що виголошувати проповіді: «Один на кафедрі с Оссорієм, другой с Фабрицієм, третій с Скаргою, а иные и с другими проповедниками римской церкви, без которых вы ни шагу, а все-таки, по-вашому эти наставники еретики, вы же, которые не можете без них иметь собственных проповедей, – вы православные! У вас все хвастовство, а не дело; в целой русской земле, такой обширной, не имеете и трех ученых, а между тем хвалитесь, что их тысячи ...» [19, с. 184].

Так ось, це важливе завдання – підготовку проповідників православ'я – і взяв на себе І. Галятовський. За службовим станом ректор мав проголошувати проповіді, і він, наслідуючи приклад Л. Барановича, який видав свої проповіді, створив їх тематику на весь рік для своїх студентів.

У 1659 р. у Києві була опублікована його книга «Ключь разумѣнія», яка адресувалася не лише слухачам Києво-Могилянської колегії, а й усім священникам. Відомий історик П. Житецький бачив в особі І. Галятовського «живу душу, яка постійно відгукувалася на всі явища життя живим голосом. Це був той самий голос, який чуємо ми в південноруських думках» [2., Ч. 1., с. 162].

Книга «Ключь разумѣнія» (1659 р.) включала в себе не лише зразки казаній, а й поради, як їх промовляти. Наприкінці книги автор умістив трактат «Наука, альбо способ зложення казанія». Це був перший у православ'ї підручник з гомілетики, який відразу ж набув широкої популярності серед духівництва.

Ця книга цікава не лише своїм змістом, але й тим, що матеріал у ній викладений українською мовою. Дослідник творчості чернігівських письменників М.Ф. Сумцов відзначав: І. Галятовський у своїй мові ще зберігає зв'язки з рідним краєм. Читаючи книгу «Ключь разумѣнія», не важко упевнитися, що автор – прямий син України, що над його дитячою коліскою лунала саме українська пісня, що він не лише знає малоросійську мову, але в глибині душі любить її, як єдиний орган внутрішнього мислення» [4, с. 60-61].

Відкривається книга «Ключь разумѣнія» зверненням автора до читача: «Чителнику ласкавый». У вступному слові І. Галятовський пояснює назву «ключ» і трактує його як засіб, що відкриває двері допомоги священникам у проголошенні казань (проповідей). А далі йде «Передмова до священників законних і світських», у якій розкрита мета книги та подано пояснення, як використовувати казання у своїй практичній діяльності. А вже потім викладені 32 проповіді: 20 із них присвячені так званим Господнім святам, а 12 – святам Богородичним.

У зв'язку з тим, що перше видання не охоплювало усіх свят, то І. Галятовський написав до книги нові казання і видав доповнення до неї у Києві 1660 р. під назвою «Казаня приданы до книги «Ключь разумѣнія» названою» [5]. Тут же був розміщений і трактат «Наука коротка, албо способь зложеня казаня» як доповнення до «Науки» першого видання, у якому подані практичні поради відносно складання проповідей, які проголошувалися у неділю та в інші свята. А далі подані 95 оповідань-легенд про Богородицю, які священник міг використати у своїх проповідях.

Книга І. Галятовського була настільки своєчасна і важлива у практичній діяльності священників, що львівський друкар Михайло Сльозка у 1663 р. видав спарені книжки єдиним виданням, присвятивши його без погодження з автором митрополиту Гедеону Четвертинському.

Свою книгу Іоаникій Галятовський використовував і під час читання своїх лекцій у колеґії з риторики та принципів побудови проповіді.

У зв'язку з тим, що московський цар та патріарх все робили, щоб ліквідувати незалежність української православної церкви і приєднати її до російської, то вони направляли своїх ставлеників на престол київських митрополитів. У цей час цю посаду займав єпископ Мефодій, колишній ніжинський протопоп, з яким у І. Галятовського були дуже складні стосунки, як і у значної частини українського вищого православного духівництва [6, с. 168, 195-198].

Крім цього, як свідчать історичні документи, через військові дії 1665 р. Братський монастир та колегія були повністю зруйновані.

Саме це спонукало І. Галятовського залишити у 1665 р. Київ і роботу в колегії. Він поїхав до Львова, де йому надав тимчасовий притулок львівський єпископ Афанасій Желиборський, і тут колишній ректор підготував нове видання «Ключа» у друкарні М. Сльозки з «поправкою и придатками». До доповнень було віднесено 12 недільних проповідей, 4 похоронні казання, 4 проповіді на дні вшанування чотирьох різних святих, 2 казання про Антонія і Феодосія Печерських були вилучені, їх матеріал використано в інших проповідях. Усі проповіді були вичитані, зроблені вставки, зміни [7. с.10].

Це видання книги було покращено і в друкарському відношенні, воно стало багатшим, охайнішим і привабливішим. Свій твір автор присвятив львівському єпископові Афанасію Желиборському з вдячністю за допомогу: «Гды под час небезпечный, под час внутренней войны домово́й в отчизне нашей, мне от небезпеченства уходя́чому, не ты́лько в епархи́и, але в келі́и сво́ей мешкане далесь, гды на сейме варшавском пред наивы́сшим канцлером коронным и в Льво́ве пред ясновельможным воеводо́ю русским добры́ми словы́ меня припоминалесь, где в намеренном, а тепе́рь ю́ж совер́шен деле, на хвалу вельможному имени́ бозскому́ и родите́льце бозском и свята́ым бо́жим руку́ помо́щи мне подал ...».

У своїй книзі І. Галятовський утверджує новий тип проповіді – латино-польський, який на відміну від греко-слов'янського відповідав політичному та соціальному життю тогочасної України, народ якої мужньо боровся за незалежність, соціальне визволення, утвердження українського православ'я на теренах засилля католицизму, протистояв намаганням Московії підкорити та поневолити країну та церкву. Тому в проповідях І. Галятовського подавалися відомості не лише про святих та релігійні свята, моральні настанови парафіянам, а й містилися певні знання про сьогодення, про природні явища тощо. Біблійний текст виголошувався, як відмітив С. І. Маслов, у морально-повчальному дусі [8, Кн. 2., с. 126].

Сама побудова проповіді, як зазначає дослідник І. П. Чепіга, носила різнобічний характер. В її основу покладалися порівняння, метафори, алегорії та запитальні логічні конструкції. Але І. Галятовський у той же час наголошував, що слова проповідника не повинні розходитися зі словом Божим та мають підкріплюватися прикладами із житій святих і працями учителів Церкви – Григорія Богослова, Василя Великого, Іоанна Златоуста, Іоанна Дамаскина та ін., бо

лише після цього люди, які слухатимуть проповідь, повірять тому, що говорить священник.

Немало у тексті книги й різних інших порад, які подає майбутнім проповідникам І. Галятовський: «читай книги, і, що хороше вичитаєш, нотуй собі і до свого казання аплікуй; до того ж уважай – хто, що чинив, на якому місці, з ким, для чого, яким способом, котрого часу».

Характеризуючи проповіді І. Галятовського, слід відзначити їх художню специфіку, мову. Їх автор любив вживати сміливі й вітйоваті, химерні порівняння, на що звернув увагу М. Костомаров, наводячи при цьому приклади, які давали можливість проникнути в філософську сутність тих чи інших явищ, про які йшла мова в проповіді. Так, наприклад, «два єства» Ісуса Христа І. Галятовський пояснює за допомогою порівняння: якщо візьмемо людину, яка знає богослов'я і філософію, то «вот і подобіє соединенія божественного с человеческим» [3, с. 372]. Знаходимо в тексті й інше алегоричне пояснення «двох єств»: це лук, пов'язаний з тятивою, де лук означає божественне, а тятива – людське єство.

Деякі порівняння пов'язані з історичними, міфологічними та біблійними подіями. Є й приклади історичних анекдотів, зокрема розповідь про литовського князя Вітовта, який наказав зашити живу людину в шкіру ведмедя. Дуже цікаве порівняння честолюбного суспільного діяча і карного злочинця бачимо в історії про відомого розбійника Діомеда і полководця Александра Македонського: «Якось Александр запитав розбійника Діомедеса: «Чому то розбієш и шкоду людем чыниш?». И отказал Діомедес Александрові: «О кролю, ты мене розбійником чыниш, же я сам єдин, єдиним чолном на море вздючи, розбію и шарпаю, а себе самого не зовеш разбойником, который землю и морем незлегонные войска провадячи, так много людей позаблял єси и юж весь свет кровю людскою обляк єси». Почувши тыи мудрыє слова, Александр нечего злого не чыних Діомедесове, овшем принял єго до себе и великим паном учынил єго» [9, с. 99]. Цим І. Галятовський підкреслював, що владолюбна людина заради задоволення своїх потреб чинить різні злочини, підлості іншим, що спостерігається й у наш час.

У другому казанні на Благовіщення Пресвятої Богородиці І. Галятовський говорить і про одинадцять небес і окремо пояснює кожне із них: 1) небо, на якому знаходиться Місяць і дає людям радість; 2) небо, на якому знаходиться Меркурій, що дає людям красномовність; 3) небо Венери посилає людям милосердя; 5) небо Марса – хоробрість; 6) небо Сатурна – рухливість; 8) небо, де

знаходяться нерухомі зірки; 9) прозоре, кришталеве небо; 10) небо, що рухається, повертається й інші небеса обертає; 11) небо емпірейське, де знаходиться трон Божий.

А в другому казанні Успіння Пресвятої Богородиці автор називає 12 зірок. У казанні на Святих апостолів Петра і Павла пояснюється затемнення Сонця і Місяця відповідно до фізичної теорії Корнелія а Лапіда. У казанні на Воскресіння Господнє говориться про народні природні прикмети, зокрема про місяць (блідий, червоний, білий), про виникнення грози, блискавки, грому. В інших казаннях іде мова про вітер, землетруси, про різновиди птахів, квітів, про каміння, будову людського організму тощо.

Ще одна дуже цікава деталь художньої творчості І. Галятовського, яка пов'язана з використанням дорогоцінного каміння для характеристики персонажів своїх творів. Цей прийом був типовим для всіх учасників чернігівської літературної школи, але кожен із них користувався ним по-своєму. Відомо, що і в Біблії і зокрема, в «Одкровенні Іоанна Богослова» знаходимо по 12 найменувань дорогоцінних камінців, які використані для характеристики 12 апостолів. Це, зокрема, *рубін, топаз, ізумруд, карбункул, сапфір, алмаз, яхонт, агат, аметист, хризоліт, онікс, яспис*, які мають різні кольорові відтінки і допомагають висвітлити якісь ознаки кожного святого.

І. Галятовський у проповіді «Казанье второе на Стретение Господне» теж звертається до цих порівнянь, розпочинаючи своє слово божественним свідченням про те, що Бог положив «в Сіонъ камень многоцѣнный и краугольный, жебы на немъ люди вернии фундовалися», і далі стверджує: «Христос есть тымъ каменемъ». З іменем Ісуса Христа в «Казанье» пов'язано 10 різнокольорових каменів. І це не випадково, бо проповідник орієнтується тут на 10 заповідей Божих, даних пророку Мойсею.

Автор проповідей першим із камінців називає *червоновогненний карбункул*: «Есть Христос карбункулом. Карбункуль мовится а карбоне от угла огнистого, бо он, як огонь, в ночи и в темностях свѣтитъ. И Христос, будучи на земли, свѣтилъ наукою и прикладным житієм своимъ, свѣтил в темностяхъ балвохвалства, в темностяхъ неверства жидовского, в темностяхъ герезій и грѣхов людских» [9, с. 111].

І далі слідує порівняння Христа з *ясписом*, що має таку міць, що отруту відганяє, кров зупиняє, *шафером*, що зір повертає, *хризолітом*, що меланхолію знімає, *берілліом*, що військового сміливим робить, *гагатком*, що боронить від ужа, *аметистом*, що відганяє пияцтво, *шмарагдом*, що любить чистоту, *топазіоном*, що

відмінняє незаслужене щастя. І завершуються ці порівняння *магнесом*, що символізує собою твердість заліза.

Кожне порівняння підкріплюється конкретними прикладами із життя людей і реакцією Ісуса Христа на ці їх діяння. В одних випадках вони стислі, в інших – розлогі, які дають можливість описати реакцію Христа на діяння і поведінку різних людей.

У цих описах багато повчального, що дає можливість слухачам проповіді безпосередньо взяти позитивне особисто для себе. Тож і завершує автор проповіді словами: «Православные христиане, слушайте и мы слова Божого, гды оное проповедуют и заховуймо оное, то и мы дом свой, себе самых, збудуемо на мощномъ камени, на Христе. Зачимъ жадными дождчи, рѣки и вѣтры напастей и бѣдъ немогут дому нашего обвалити, не могут нас от Христа отдалити, в котрого мы веруемо ...» [9, с. 115].

І. Галятовський у декількох своїх казаннях повертався до дорогоцінного каміння. Так, в «Науке короткою на способъ зложения» він радить використовувати назви каміння, які відносяться до різних святих: «Наприклад, в Казаню моем вотором, на Стретение Господне найдутся rozmaitye каменя дорогия, которыми Христос называет, злых каменей дорогих можеш ты святому Николаю Корону Архиерейскую учинити ... выличай тыи дорогии камени, Карбункул, Яспис, Шафер, Хризолет, Берил, Гагаток, Аметист, Шмарagd, Топазион, Магнес ... и каждого каменя натуру ... аппликуй до святого Николая, так яко я до Христа аппликовал ...». [5].

У розділі «Наука албо способъ зложения казанья на погребѣ» І. Галятовський подає рекомендацію, як використовувати колір дорогоцінного каміння при характеристиці імені померлої особи, його герба чи чеснот. «Если его звано Стефанъ, будешъ мовити, же Стефан значитя корона, и покажешъ людемъ корону, которую умерлый человек албо з квѣтов, албо з дорогого камѣня себе учинил, догим зась камѣням и квѣтами rozmaityми rozmaityми цноты его будешъ называти» [9, с. 223]

Усі ці факти свідчать про начитаність І. Галятовського, чудове знання ним не лише Біблії й різних релігійних джерел, а й знайомство з працями відомих дослідників, істориків, фізиків, природознавців, філософів від далеких епох античності й до його часу. Вражає величезна кількість імен і творів, з якими був знайомий І. Галятовський. Це і духовні письменники III-XI ст., зокрема єрусалимські патріархи IV ст., особливо багато їх творів використано у «Месії», «Ключі», «Небі». Проф. М. Ф. Сумцов у своїй книзі про І. Галятовського називає біля ста письменників і богословів, яких

автор цитував або називав [10, с. 8–14]. Але в трактуванні різних явищ чимало і ненаукового, бо проповідник не був позбавлений народних забобонів і марновірства.

У деяких своїх проповідях І. Галятовський зачіпає й соціальні проблеми, говорить про «слушную и неслушную брань», тобто справедливі й несправедливі війни. Несправедливі війни, на його думку, ведуться без причин, а справедливі є війни за православну віру, за Вітчизну, за рідних. Він також виділяє «войну домовую», що виникає в країні через внутрішні чвари, яку використовують вороги й нападають на країну, спонукаючи її до занепаду. Для підтвердження своєї думки автор розповідає історію про підстреленого орла.

Не обійшов богослов і соціальних проблем, зокрема він говорить про несправедливий суд та «стяжателів земель» – суддів, згадуючи при цьому Горація та вказуючи на наявність у житті різного роду закоренілих грішників, таких як лихварі.

Усі прийоми, які використовував І. Галятовський у своїх проповідях, робили їх цікавими для слухачів, а дохідлива, близька до народної мова сприяла тому, що парафіяни розуміли те, що говорив священник. Дослідник творчості письменника М. Ф. Сумцов стверджував: «Якби в змісті «Ключа» було стільки народності, скільки в його мові, це був би капітальний твір» [10, с. 36].

Своєрідну художню особливість творів І. Галятовського помітив й історик М. Костомаров, який підкреслював, що його «жива, навіть поетична натура скрізь проглядається із під пера мертвої схоластики ... Галятовський відрізняється сильним уявленням, любить образи, розповіді, анекдоти, хапається за них за першої можливості й захоплюється їх художньою специфікою, а тому явний домисел нерідко сприймається як істина» [3, с. 358].

Книга «Ключъ разумѣнія» була добре відома не лише в Україні, а й за її межами у перекладах на іноземні мови. Сам її автор підтверджував це: «Мій «Ключ» похвалили розумні люди, радо прийняла церква й охоче його читають».

Життя І. Галятовського у 60-х роках XVII ст. складається так, що він змушений був переїзджати. І як свідчать його твори, зокрема трактати «Месія правдивый», «Stary kościół», «Fundamenta», він після Львова побував у Луцьку, Слуцьку, Мінську та інших містах.

У 1668 р. єпископа Мефодія царський уряд Московії зняв з посади місцєблустителя Київської митрополичої кафедри, що сприяло поверненню І. Галятовського до Києва. У його планах було надрукувати в лаврській друкарні книгу «Месія правдивый», рецензію на яку надав ігумен Мінського монастиря Іосиф Ходонович.

Улаштувавши свої справи в Києві, І. Галятовський поїхав до Новгород-Сіверського, де перебував у своїй резиденції його покровитель і друг Лазар Баранович, який призначив його ігуменом, а згодом і висвятив 9 серпня 1669 р. на архімандрита чернігівського Єлецького монастиря. У своїй грамоті на возведення «на високий тот архимандрическій степень» І. Галятовського Лазар Баранович відзначав його позитивні якості, підкреслюючи, що «змежы прочих годнаго быти, значно заслуженого, в науках письма святого добре выщвичоного и в житіи иноческом искуснаго, поважнаго мужа, пречестнаго господина отца Іоанникія Галятовскаго, ... абы юж на той господарем помененнаго старожитнаго монастыря архимандріи черниговской зостаючи около строенія его оздобы, порядку и належнаго хвалы Божей отправованья вседушное имел попечение, яко бы за его диспонуваньем, промыслом и печаловитостью месце тое святое пустыни, яко красен крин, во чести Господу Богу и в похвалу имени пречистой госпожи Богородицы процветнуло» [11, VI, с. 504–511].

Чернігівський монастир перебував у цей час в складних умовах і потребував ремонту, для якого необхідні були великі кошти. І Лазар Баранович порадив І. Галятовському поїхати до Москви і зачарувати своїми проповідями царя Олексія Михайловича та приближених до нього осіб. І дійсно, дві його промови, виголошені у перекладі на російську мову (перша перед царем та царевичами, коли він дарував їм свою книгу «Месія правдивый», а друга 9 жовтня 1670 р. у храмі за присутності царя), справили велике враження на всіх, хто їх слухав [Тексти промов і враження про них див.: 12, кн. 4, т. 175]. Дослідник цих промов допускає, що здійснити переклади російською мовою йому допомагали Симеон Полоцький та Є. Славинецький, з якими І. Галятовський був знайомий і листувався. Ці проповіді були розповсюджені в списках.

Саме ця поїздка до Москви сприяла знайомству І. Галятовського з царською родиною, патріархом та іншими представниками знаті й вирішенню справи про допомогу Єлецькому монастирю. Архімандриту ще неодноразово доведеться звертатися до царя з різними проханнями.

Чернігівський період у житті І. Галятовського був найбільш плідним і демонстрував його діяльність у багатьох царинах. Його перша важлива робота була спрямована на утвердження разом з Л. Барановичем православ'я на Чернігівщині після періоду католицького панування у краї. І, відповідно, відродження Єлецького монастиря XII ст. у Чернігові було святою для нього справою.

Про відбудову монастиря на Болдиних горах І. Галятовський розповів у своїй книзі «Скарбниця потребная, или Чудеса Пресвятой Богородицы» (1676 р.) Тут він говорить про те, як відомості про монастир та його засновника князя Святослава Ярославовича він отримував від родичів князів Одоєвським та Воротинських, а також старожилів-священників із села Сомово, що на Чернігівщині, Симеона та Феофана, яким вже було понад 100 років, а також жителя села Тупичево Авдія Дорофейовича та чернігівчан Максима Костомаки, Сила Вохні, яким теж було уже понад 100 років. Усі вони повідомляли, що територія Єлецького монастиря була огорожена палями, куполи храмів були покриті дубовими дошками тощо. Деякі свідчення архімандрит узяв із Патерика та Єлецького Синодика.

У книзі, присвяченій гетьману Івану Самойловичу, який допомагав відбудувати монастир, І. Галятовський перераховував усіх архімандритів Єлецького монастиря та описав 32 чуда Єлецької ікони Богоматері, а також розкрив усю історію заснування чернігівським князем Святославом Ярославовичем, сином Київського князя Ярослава Мудрого, цього монастиря на місці знайденої 3 лютого 1060 р. чудотворної ікони Успіння Богородиці, яку прозвали Єлецькою. Про її появу І. Галятовський пише: «На том місці монастиря од людей йдучих образ Пресвятої Богородиці променями світлими, як огнем оточений, есть виденний і знайденний на дереве еловом ... І перед взором людей просвітився образ Богородиці: намальоване дерево еловое з галузями зеленими, и mezi тими галузями зеленими високо сидячая, на своих коленах дитячко Христа сидячого под пахи лівою рукою держачая, правою рукою Христа за ноги держить, а Христос в лівой руці держить хартію звитую».

Мистецтвознавець Григорій Логвин порівняв ікону «Єлецька Богородиця – неувядаємий цвіт», що була у Чернігівському монастирі з описом І. Галятовського, і дійшов висновку, що тип обличчя Богородиці, зображення очей і губ, увесь образ Марії, стилістика іконопису дуже близькі до образу Іллінської Богородиці 1654 р. майстра Григорія (Геннадія) Дубенського, на якій зображено Єлецький і Борисоглібський монастирі [13].

У передмові до «Скарбниці» І. Галятовський розкрив свої громадсько-політичні погляди, які були пов'язані з ідеями єднання слов'янських народів у боротьбі з турецько-татарськими загарбниками та дружби між народами. Тут він також говорить про мужність і стійкість українських козаків у боротьбі проти ворогів [9, с. 345-347].

Книга «Скарбниця потребная» складається з 28 розділів, що охоплюють 445 оповідань про різні дива. Як відмітив І. Франко,

XVII ст. – це час, коли було поширене вірування в чудеса, пов'язані у більшості випадків з появою чудотворних ікон, які обростали легендами.

І. Галятовський зібрав матеріал для опису різних чудес із книг, зокрема апокрифів, що торкалися життя Богородиці чи народження Ісуса Христа. Для розповідей про чудеса, пов'язані з Єлецькою іконою, він користувався фольклорними джерелами, а також своїми спостереженнями.

Дослідниця творчості І. Галятовського І. П. Чепіга вказує, що своєю «Скарбницею» письменник переслідував також мету провести паралель між Києвом і Черніговом та показати, що Чернігів мав право на таке ж почесне місце в історії українського народу, як і Київ. Єлецький монастир порівнювався або з київською Святою Софією, або ж з Києво-Печерською лаврою.

У XVII ст. в Єлецькому монастирі було що відбудовувати. Якщо в попередні роки обитель оточувала дерев'яна оборонна стіна, у середині якої розташовувалася церква, що мала «багато верхів мурованих, покритих дубовими дошками» [14, с. 184], то під час штурму Чернігова військами шляхетської Польщі у 1618 р. в монастирі сталася пожежа. «Тогда верхи мурованные над храмом и по бокам упали, а остаток и великий верх мурованный в заклепину ся проламах и упал и учинил грохот великий, котрий по всім Чернигові люди чули».

У 1668–70 рр. були здійснені під керівництвом І. Галятовського реставраційні роботи і відновлені три бані, ще одну баню було встановлено над середньою апсидою, крім цього, усі бані були увінчані багатоярусними верхами. Трохи пізніше, у 1698 р., до собору приєднали невеличку теплу церкву апостола Якова.

У цей же час був зроблений і новий іконостас у ренесансно-бароковому стилі. Відбудові обителі і храму значною мірою допоміг чернігівський полковник Василь Дунін-Борковський, котрий і був похований у цьому монастирському храмі. Крім нього, тут знайшли вічний спокій також й інші чернігівські полковники (Яків Лизогуб та Леонтій Полуботок, син гетьмана Павла Полуботка, якого Петро І ув'язнив у Петропавлівській фортеці).

Оновленому монастирю та І. Галятовському надіслали подарунки царі Іван та Петро, а гетьмани Д. Многогрішний, І. Мазепа видали універсали про нові маєтності та землі. І завдяки І. Галятовському монастир у XVII ст. розпочав нове життя і зайняв провідне місце в українському православ'ї.

XVII ст. – це яскравий період православного проповідування. І це не випадково, бо проповіді були необхідні нашому народові у цей досить складний для України історичний час, наповнений боротьбою українського народу за свою незалежність, на яку зазіхали турки, кримські татари, польська шляхта та Московія. Загарбники, захопивши певну територію, насаджували й свою релігію, часто перетворюючи православні храми на костьоли або мечеті.

І. Галятовський разом з іншими діячами православної церкви, зокрема Л. Барановичем, Д. Тупталом, І. Гізелем долучився до цієї боротьби з іудеями, мусульманами, католиками, представниками такої течії, як аріанство тощо, про що свідчать його книги «Ключь разумѣнія», «Месія правдивый», «Лебідь», «Апкоран» та ін. Так, трактат «Лебідь», виданий у 1679 р. в Новгороді-Сіверському й присвячений гетьману Івану Самойловичу, який особливо прославився у битві під Чигирином, висвітлює різні боки боротьби з мусульманами за допомогою символічних образів Лебеда, який представляв християнські сили, і Яструба, який репрезентував прихильників ісламу. Кожен розділ книги символізує п'ять лебединих пер. Кожне перо – це роздуми автора про різні причини існування мусульманської віри, її поширення на території України за допомогою меча, обернення православних дітей у мусульманську віру, уміння мусульман вести війну і про можливість єднання слов'янських народів у спільному супротиві ісламу. Як стверджує І. Галятовський, «греки, болгаре, сербы, боснійцы, молдаване, валахи и иные християнские народы, которые служат туркам, когда Бог захочет, могут согласиться и уговориться между собою, выбиться из турецкой неволи и турок сделать своими рабами, возвратить гроб Христов и святыя места». Подібні думки про єдність слов'янських православних народів у боротьбі з турками, татарами знаходимо і в творах Л. Барановича та інших проповідників.

Не менш важливий й п'ятий розділ, що символізується п'ятим лебединим пером, де І. Галятовський наводить біля 40 випадків перемог християн над військом Магомета за допомогою військових хитрощів. І тут І. Галятовський проявив себе добрим знавцем військової справи, стратегії і тактики. Твір був перекладений російською мовою спеціально для Петра I, щоб цар скористався деякими порадами письменника. Для автора «Лебеда» мусульмани – це слуги диявола, і богослов засуджує тих, хто переходить на бік цієї віри.

Досить складним був і стан православної церкви на території Речі Посполитої, про що свідчить виступ у польському сеймі єзуїта Корвата, який вимагав, щоб король і сейм знищили всіх представ-

ників іншої віри в Польщі як ворогів Бога. Але представники вищого православного духовництва уміло і кваліфіковано полемізували з такими поглядами, про що свідчить дискусія, яку провів ректор Києво-Могилянського колегіуму І. Галятовський на одному із зібрань у Білій Церкві, куди його запросив разом з іншими відомими представниками православної церкви коронний канцлер Речі Посполитої єпископ Празмовський 8 листопада 1663 р., із єзуїтом Андріаном Пекарським відносно верховенства папи.

Ця бесіда була записана і згодом опублікована. Її також вмістив у своєму «Літописі» Самійло Величко.

Як свідчить її текст, обидва польські представники, Празмовський та Пекарський, доводили, що папам завжди належало верховенство в церкві, що саме вони були головуючими на соборах і судили константинопольських патріархів, що вся верховна влада в церкві перейшла до них від апостола Петра, який вважається першим серед апостолів.

І. Галятовський досить уміло, спираючись на твердження святих отців, зокрема св. Кипріяна, доводить, що «були також й інші апостоли, як і Петро, відзначені рівною з ним честю, владою, достоїнством».

На зауваження Пекарського, що православні не визнають папи главою церкви, Галятовський відповідає, що Христос, а не хто інший, є главою церкви, а патріархи лише виконують Його волю.

Уся бесіда, що мала досить гострий характер, засвідчила перемогу Галятовського над єзуїтами, коронним проповідником та канцлером, бо ректор славного колегіуму опирався на авторитет Отців Церкви та положень Святого Письма, демонструючи цим свою глибоку обізнаність з багаточисельними різноманітними текстами та уміння діалектично чітко, сміливо, зі знанням справи опонувати противникові. Звертаючись до Пекарського, він говорить: «Да, чесний отче, даремні ваші незгоди, даремні дискусії, коли ми визнаємо главою одного Христа, і кожний із нас говорить: «я Христів», а ваша милість визнає главою папу, і кожен із вашої милості говорить: «я папін». І ось апостол Павло питає вашу милість: хіба папа за вас розп'ятий? Хіба ви во ім'я папи хрестились?» [15, Т. 2, с. 33–34].

Як бачимо, ця бесіда була дуже показовою для того історичного часу в плані професійної боротьби І. Галятовського та інших діячів православної церкви з єзуїтами, а тому архімандрит опублікував її під назвою «Besiada białocerkiewska» як додаток до книги «Скарбница потребная».

Православні ієрархи повинні були продемонструвати в цій дискусії свою освіченість, активність та непохитну стійкість у відстоюванні власних переконань.

І. Галятовський, працюючи в Чернігові і очолюючи Єлецький монастир, продовжував після «Ключа розуміння» писати нові книги і друкувати їх у новгород-сіверській та чернігівській друкарнях, про що свідчить наступний перелік видань: «Скарбница потребная» (Новгород-Сіверський, 1676 р.), «Скарбница» (Чернігів, 1676 р.), «Stary kościół» («Старий костюл», Новгород-Сіверський, 1676 р.), «Небо новое» (Чернігів, 1677 р.), «Stary kościół zachoańi» (Новгород-Сіверський, 1678 р.), «Łabędź» («Лебідь», Новгород-Сіверський, 1679 р.), «Fundamenty» («Фундамент», Чернігів, 1683 р.), «Боги поганські» (Чернігів, 1685 р.), «Sophia» («Софія», Чернігів, 1687), «Души людей умерлых» (Чернігів, 1687 р.), «Alkorań» (Чернігів, 1688 р.)

Саме цей перелік творів І. Галятовського дає можливість осягнути як їх широку тематику, так і своєрідність деяких трактувань ним богословських, філософським, історичних та культурних проблем.

Історик того часу Самійло Величко звернув увагу на одну важливу особливість світогляду І. Галятовського. Останній у книзі «Скарбница потребная», розповідаючи про появу на свято Першої Пречистої Божої Матері поблизу Єлецького монастиря опівночі на ясному небі двох стовпів, учинених з білого хмаровиння, – один із південного боку, а другий з північного, які, зійшовшись, ударилися, та пов'язуючи це явище із загарбницькою війною турків на Заході України і осадою міст Львова, Броди та інших, назвав ці міста українськими, а не польськими. Це на той час було досить сміливим твердженням. І подібних фактів, що можуть свідчити про відстоювання І. Галятовським територіальної цілісності України, у книзі немало.

У своїх проповідях І. Галятовський створює образ Ісуса Христа, наголошуючи, що його поява передбачалася ще від початку світу, бо, як стверджує богослов, уже і перша людина – Адам, і праотець Ной, і священник Мелхиседек – вірили в Христа, який мав прийти у світ [5, арк. 101 зв.]. Але вони не просто вірили в це, а й пророкували появу Месії. І. Галятовський згадує, зокрема, слова Адама, який проголошував: «Остави человек отца своего и мать и прилепится к жене своей, и буде та оба во плоть едину», далі стверджує: «бо св. Ієронем, св. Лео, св. Августин поведають, же тыи слова Адам пророкуючи мовил о Христе, котрій мел прийти на свет, зоставивши Бога-Отца в небе и матку свою на земли, Пречистую Богородицу, и прилучится к жене своїй, к церкви святой, которая в Христа уверида и едино тело с Христом стала» [16, арк. 144]. І це диво сталося:

«Юж пришло на свет Месія обещаный, а той Месія ест Христос, Сын Божий, поневаж на Христе вси знаки и фигуры ся выполнили». Таким чином стверджується, що єдина Правда про появу Христа.

Храм Божий, який об'єднався зі Спасителем, це – не лише умовне поняття, бо на православної християнській землі храмів багато. Тож І. Галятовський говорить про уособлений образ Христа, який присутній завдяки засобами мистецтва у своїх зображеннях. І християнин, який дивиться на ікону, створює «видимый образ невидимого». «В каждом образе едином, – підкреслював І. Галятовський, – есть матерія и форма, которые речевисте рознятся и можете дно быти без другого: и матерія без формы, и форма без материи ... Например, в образе Христовом ... есть там матерія злато албо сребро, албо дорогой камень, албо кость слоновая, албо едва, албо фарба зеленая, червоная, белая, черная ... есть теж там и форма, – подобенство Христа, Бога нашего» [16, арк. 209; 9, с. 389]. Кожна ікона могла наповнюватися певним змістом і відтворювати життя Христа, Божої Матері, святих тощо.

Кожна ікона давала християнину можливість «увійти до Божого життя, до життя власне Пресвятої Трійці, і стати, згідно з апостолом Петром, «учасником Божої істоти», тобто пройти «співрозп'яття» та етапи життя святих. Крім Христа, прикладом для наслідування могла бути Діва Марія, яку обрав Бог-Отець, яка народила Бога-Сина» [9, с. 334–371].

Як зазначає відомий дослідник барокової літератури Леонід Ушкалов, «осягнення Бога через твориво в літературі українського бароко раз по раз постає в «дзеркальних» образах». У Першому посланні апостола Павла до коринтян написано: «Видим ибо нынѣ, якоже зеркалом в гаданіях, тогда же лицом к лицу» [18, с. 80]. Відносно цього місця у св. Письмі І. Галятовський писав: «Тут апостол научает, же теперь мы, на земли живучи, видимо Бога през створене, през Письмо святое, през фигуры, которые ся зеркалом и загадками называет, а в небѣ юж Бога лицом к лицу будемо видѣти, бо юж тыи зверцадла и загадки там зопсуются...» [16, арк. 323-323 зв.].

Автор в «Месія правдивый» також зазначає, що життя кожного християнина є наслідуванням життя Христа: «Христос предуставлений ест образ, албо кавза екземплярис, причина прикладная предуставления людзкого, бо все людн предуставлений подобны суть в житии и в терпении Христови як образови» [17, арк.196].

І. Галятовський зупиняється ще на одному питанні: «А ким є для людини постать Христа у тій постійній безуганній війні і боротьбі, яку вона веде все своє життя?». Відповідь проповідника однозначна: Христос – це «Величний рицар, адже він войну точил духовную з

потужними неприятелями: з светом, з діаволом, з грехом и з смертю, – и звитязид их оружіем духовным: покурою, тихостю, терпеливостю и любовію» [16, арк.109 зв.].

Проповідник чітко визначає і місце Пресвятої Богородиці в житті християн. При цьому слід зауважити, що в українській православній церкві Матері Божій приділяли особливу увагу. Наприкінці книги «Ключь разумѣнія» автор наводить 100 чудес, здійснених Пресвятою Богородицею. У 1665 р. І. Галятовський видав у Львові книгу під назвою «Небо новое з новыми звѣздами сотворенное то есть, преблагословенная Дева Марія Богородица з чудами своими, составленное трудолюбием іеромонаха Іоаннікія Галятовского, ректора и ігумена братства кievского» польською та українською мовами. Титул книги був гарно оформлений. На ньому Божа Матір була зображена в одязі, що був усяний зірками. Навколо неї знаходилися ангели.

У книзі І. Галятовський подає також рекомендації читачам, коли треба читати про ці чудеса і використовувати, «беручи их и апликуючи до своєї мови ... Тыми чудами могут все християне православные веру свою спирати и всем людям неверным, геретикам, жидам и поганом отпор давати» [9, с. 245].

Відомості про різні чудеса Пресвятої Богородиці І. Галятовський збирав із найрізноманітніших джерел, написаних латинською мовою. Як свідчить проф. М. Ф. Сумцов, чимало релігійних оповідань і легенд, які ходять серед українського народу, уперше були взяті із цієї книги і знайшли нову інтерпретацію [10, с. 44].

І. Галятовський одну із своїх книг, а саме «Боги поганскіи», присвятив проблемі порівняння правдивого християнського Бога, з яким на небесах перебувають Божа Матір, апостоли, пророки тощо, та бісівських богів, яких він називав поганями, тобто язичницькими. До них він відносив різних духів, чарівників, «болванів» тобто дохристиянських ідолів, яким поклонялися чи яких шанували люди. Ці боги постійно демонстрували свою злу натуру, гордість, заздрість, хитрість. Кожному прояву поганських богів автор присвячує розділ книги, звертаючи особливу увагу на випадки, коли певний історичний персонаж, повіривши поганським богам, дияволам, програв у військових сутичках, походах, або в якійсь власній важливій життєвій ситуації. І осмислюючи все це, цей вождь урешті звертався до християнської віри і керувався в подальшому її настановами і правилами. Тому в одному із розділів письменник показує, чого і кого бояться поганські боги, а саме віри в єдиного Бога Отця і Сина і Святого Духа, а також близьких до Нього Божої Матері, апостолів, жахаються ці боги й молитви та хреста.

І. Галятовський, як й інші українські проповідники, до поганських богів відносив і героїв грецької й римської міфології, які знайшли своє втілення в літературі та мистецтві. Звертаючись до одного із таких персонажів, він писав: «Была о тым еще фигура у поганов, же мел Бог на себе взяти натуру человеческую. Поведают поетове в фабулах своих, же Юпитер, найвышший бог поганскій, зступил з неба на землю и, взявши на себе тело человекее, поехался по свету, пригляжующися, що люде чинят: чи доброе, чи злое?».

У свою чергу й Дмитро Туптало у своєму «Поученіи о поклоненіи іконам святым» риторично запитував: «Кто наречет Бохуса истинным богом, который всех пияниц есть начальствующим? Кто наречет истинную богинею Артемиду или Венеру, которая всяких нечистот и мерзостей есть начальницею?», і відповідає: «Вси бози язык – бесове». Тому, як зауважив проф. Л. Ушкалов, барокові церковні письменники XVII ст. «раз по раз подають найбільш проблематичні з погляду християнської моралі епізоди греко-римського міфологічного епосу ... а грецьких і римських богів та напівбогів-героїв як звичайних людей, котрих обожили після їхньої смерті» [17, с.162].

Тож Зевс, Аполлон, Афродіта, Артеміда та інші стародавні боги, чії образи були чудово відтворені поетами, художниками, скульпторами, розглядалися як звичайні люди, що були обожнені після смерті і віднесені до поганських богів, бо їх життя було осквернене, нечестиве, «в богомерзком блуде», «в средствах греховных дни свои иждившие». Названі були «богомерзкими» навіть і видатні полотна художників Тіціана, Карло Сарачені, Джорджоне тощо. І як висновок, І. Галятовський стверджував: «Немаш у нас много богов, бо мы ни Ювиша, ни Марса, ни Сатурна, ни Аполлона, ане жадного фальшивого бога поганского не маемо» [17, арк. 282]. З поганськими традиціями автор «Ключа ...» пов'язує і святкування Купала, коли на голови одягають вінки, танцюють і стрибають навколо вогнища, узявшись за руки і співають купальські пісні, а під час свята Різдва Христового «згадують Чура» і співають по дворах «развратные песни», тобто колядки. При цьому І. Галятовський зауважує: «Духовні особи викорінюють ці забобони своїми настановами, але їх не слухають; тому світським особам слід їх силою гнати».

В описові найрізноманітніших епізодів життя людей, які піддавалися впливові поганських богів, І. Галятовський часто використовує різні художньо виразні засоби, що робить їх близькими до художніх творів. Покажемо у цьому відношенні є й розповідь про чарівника Месита та його слуги християнина:

«... в Константинополю був єдень чаровникъ названий Месить, которій мѣл у себе слугу христіянина и хотѣлъ его звести и привести до діавола на услуги его. Єдного вечора взялъ его и вышоль з нымъ з мѣста далеко на мѣсце пустое, где обачіли замок знаменитій, которій мѣл двери желѣзніи. А гды Месить заколоталь в тые двери, отворено ему. Вшовши до того замку, обачіли палац оказалій, в котором был золотый лихтар и свѣчи горѣли и слугъ было много. На маєстате высокоом сидѣл діавол в особѣ королевской. Ведле него с правой и з лѣвой стороны сидѣли злые духове на крѣслах на кштальт сенаторовъ. А гды пришли до того палацу, кроль оной привиталь Месита и казалъ поставити близко себе крѣсло и посадить его, мовячи: добре съ учинил, Месите, же съ тутъ пришоль, приятелю нашъ зичливый. Потымъ кроль пыталъ, нащо того млоденца тутъ припровадилесь. Отповѣдъл Месить: слуги твои, пане, обадва естесмо. Мовиль кроль діаволскій оному млоденцевъ, чи естесь слуга мой. Отповѣдъл млоденець: я слуга естемъ Отца и Сына и Святого Духа. И заразъ от голосу того упал з маєстату кроль діаволскій и всѣ сенаторове его з своих кресель упали, и свѣчи, и палаць, и замокъ, и все тоє вѣденіе згинуло, и Месить з ними згинулъ. И зостал сам тилко млоденець и оттоль пришоль до Константинополя, тамъ люде его пытали: где есть Месить? Отповѣдъл: пошол в тму кромѣшную. И повѣдасть все, що ся дѣяло [9, с.409].

Дослідники давньої української літератури відмічають, що І. Галятовський та інші проповідники XVII ст. «були майстрами ораторської прози стилю бароко і багато уваги приділяли літературній формі своїх повчань, будуючи частіше всього своє казання на порівнянні, аналогії, метафорі чи алегорії. Літературний характер такої проповіді значною мірою визначався запитом аудиторії. Тому в них помітні спостереження і настанови, народжені життям і устремлінням до пізнання оточуючого світу [19, Т.4., с. 314].

Усі проповіді І. Галятовського були розраховані на широку аудиторію народних мас, тож вони створювалися з урахуванням цього й писалися зрозумілою для них мовою з цікавими прикладами.

Підсумовуючи нашу розповідь про творчість І. Галятовського, можна відзначити, що його талант, попри «києво-могилянську схоластику» [10, с. 82], підсилювався його благородством, розумом, освіченістю, знанням української мови і світової літератури, а також своєрідністю формування збагаченого різними тропами художнього тексту в стилі бароко. Усе це дає нам право говорити про нього як про помітного художника слова чернігівської літературної школи XVII ст., а також як про талановитого церковного діяча, який багато

зробив для утвердження православ'я не лише на Чернігівщині, а й в Україні, намагався разом з іншими представниками вищого українського духовенства, попри їх тісні зв'язки з царями та патріархами, не дати Московії підкорити українську православну церкву. Л. Баранович, І. Галятовський, І. Гізель працювали на те, щоб українська православна церква залишалася у підпорядкуванні константинопольського патріарха. Тому книги цих проповідників московський патріарх Іоаким оголосив єретичними і заборонив їх використовувати в Московії.

У житті й творчості І. Галятовського було немало таких цікавих аспектів, які й нині можуть зацікавити не лише богословів, а й істориків, філософів, культурологів, філологів, бо письменник жив у досить складний період формування української гетьмансько-козацької державності, утвердження бароко в мистецтві й розвитку української мови.

Література

1. Смотрицький Мелентій. Екзетезис. 1629.
2. Житецкий П. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII и XVIII вв. Киев, 1889. Ч. 1. С. 162.
3. Костомаров Н. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Т. 2. С.-Петербург, 1895. Раздел IX. Галятовский, Радивилловский и Лазарь Баранович. С. 357–384.
4. Сумцов Н.Ф. К истории южнорусской литературы семнадцатого столетия. Вып. 1. Лазарь Баранович. Харьков, 1885. С. 60–61.
5. Галятовський І. Ключь разумѣнія. Київ, 1660.
6. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии XVII в.: Сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича. Москва, 1899. С. 168, 195–198.
7. Чепіга І.П. «Ключь разумѣнія» Іоанкія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст. *Галятовський Іоанкіій. Ключь разумѣнія. Пам'ятки української мови XVII ст.* Київ: Наукова думка, 1985. 445 с.
8. Маслов С.І. Наука Леонтія Карповича в неділю перед Різдом. *Записки Українського наукового товариства в Києві.* Київ, 1908. Кн. 2. С. 126.
9. Галятовський Іоанкіій. Ключь розуміння. Пам'ятки української мови XVII ст. Київ: Наукова думка, 1985. 445 с.
10. Сумцов Н.Ф. Иоаникий Галятовский. К истории южнорусской литературы XVII в. Киев, 1884. 86 с.
11. Амвросий. История российской иерархии. Ч. VI. Москва, 1815. С. 504–511.
12. Эйнгорн В. Речи, произнесенные Иоанникием Галятовским в Москве в 1670 г. М., 1895. *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском ун-те.* 1895, кн. 4, т. 175.

13. Логвин Г. Чернигов. Новгород-Северский. Глухов. Путивль. М.: Искусство, 1980. 285 с.
14. Вечерський В. Українські монастирі. Київ: Наш час, 2008. 400 с.
15. Величко С. Літопис. Переклав з книжної української мови Валерій Шевчук. Київ: Дніпро, 1991. Т.2. 642 с.
16. Галятовский I. Месця правдивый. Київ, 1669.
17. Ушкалов Л. Література і філософія: доба українського бароко. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2019. 414 с.
18. История всемирной литературы. М.: Наука, 1987. 687 с.
19. Сумцов Н.Ф. Иоанникий Галятовский. *Киевская старина*. 1884. Т. VIII. №2. С. 183 – 204.

References

1. Smotrytskyi, Melentii. (1629). Ekzetezys [Exethesis]. [in Old Ukrainian].
2. Zhitetskiy, P. (1889). Ocherk literaturnoy istorii malorusskogo narechiya v XVII i XVIII vv. [The Essay on Literature History of Small Russian Language in the 17th and 18th c.]. Kyiv. P. 1. P. 162. [in Russian].
3. Kostomarov, N. (1895). Russkaya istoriya v zhizneopisaniyakh ee glavneyshikh deyateley [Russian History in the Biographies of Its Main Figures]. Vol. 2. S.-Petersburgh. Chapter IX. Galyatovskiy, Radivilovskiy i Lazar Baranovich. P. 367-384. [in Russian].
4. Sumtsov, N.F. K istorii yuzhnorusskoy literatury semnadsatsatogo stoletiya [To the History of South Russian Literature of the Seventeenth Century]. Issue 1. Lazar Baranovich [Lazar Baranovych]. Kharkiv, 1885. P. 60-61. [in Russian].
5. Haliatovskiy, I. (1660). Kliuch razuminiia [The Key to Understanding]. Kyiv. [in Old Ukrainian].
6. Eyngorn, V. (1899). Ocherki iz istorii Malorossii XVII v.: Snosheniya malorossiyskogo dukhovenstva s moskovskim pravitelstvom v tsarstvovanie Alekseya Mikhaylovicha [The Essays on the History of Small Russia in the 17th c.: The Relations of Small Russian Clergy with Moscow Government During the Rule of Tsar Alexei Mikhailovich]. Moscow. P. 168, 195-198. [in Russian].
7. Chepiha, I.P. (1985). «Kliuch razuminiia» Ioanikiia Haliatovskoho – vydatna pamiatka ukrainsoi movy XVII st. [«The Key to Understanding» by Ioanikii Haliatovskiy – an Outstanding Example of the 17th c. Ukrainian Language]. *Haliatovskiy, Ioanikii. Kliuchъ razuminiia. Pam'iatky ukrainsoi movy XVII st. [The Key to Understanding. Records of Ukrainian Language of the 17th c.]*. Kyiv: Naukova Dumka Publ. 445 p. [in Ukrainian].
8. Maslov, S.I. (1908). Nauka Leontii Karpovycha v nedilii pered Rizdvom [The Teachings of Leontii Karpovych on Sunday before Christmas]. Zapysky Ukrainsoho naukovohto tovarystva v Kyievi [The Notes of Ukrainian Scientific Society in Kyiv]. Kyiv. Book 2. P. 126. [in Ukrainian].
9. Haliatovskiy, Ioanikii. (1985). *Kliuch razuminiia. Pam'iatky ukrainsoi movy XVII st.* [The Key to Understanding. Records of Ukrainian Language of the 17th c.]. (repr.). Kyiv: Naukova Dumka Publ. 445 p. [in Old Ukrainian].

10. Sumtsov, N.F. (1884). *Ioanikiy Galyatovskiy. K istorii yuzhnorusskoy literatury XVII v.* [Ioanikiy Haliatovskiy. To the History of South Russian Literature of the 17th c.]. 86 p. [in Russian].
11. Amvrosiy. (1815). *Istoriya rossiyskoy ierarkhii* [History of Russian Hierachy]. Part VI. Moscow. P. 504-511. [in Russian].
12. Eyngorn, V. (1895). Rechi, proiznesennye Ioannikiem Galyatovskim v Moskve v 1670 g. [Speeches, Conducted by Ioanykii Haliatovskiy in Moscow in 1670]. *Chteniya v Imperatorskom obshchestve istorii i drevnostey rossiyskikh pri Moskovskom un-te* [Readings at The Emperor's Society for History and Antiquities by Moscow University]. Book 4, Vol. 175. Moscow. [in Russian].
13. Logvin, G. (1980). Chernigov. Novgorod-Severskiy. Glukhov. Putivl [Cherhihiv. Novhorod-Siverskiy, Hlukhiv, Putyvl]. Moscow: Iskusstvo Publ. 285 p. [in Russian].
14. Vecherskiy, V. (2008). *Ukrainski monastyri* [Ukrainian Monasteries]. Kyiv: Nash Chas Publ. 400 p. [in Ukrainian].
15. Velychko, S. (1991). *Litopys* [Chronicle]. (Valerii Shevchuk, Trans). Kyiv: Dnipro Publ. Vol.2. 642 p. [in Ukrainian].
16. Haliatovskiy, Ioanikiy. *Mesia pravdyvi.* [The Messiah is true]. (1669). Kyiv. [in Ukrainian].
17. Ushkalov, L. (2019). *Literatura i filosofii: doba ukrainskoho baroko* [Literature and Philosophy; The Epoch of Ukrainian Baroque]. Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk Publ. 414 p. [in Ukrainian].
18. *Istoriya vseмирnoy literatury* [History of World Literature]. (1987). Moscow: Nauka Publ. 687 p. [in Russian].
19. Sumtsov, N.F. (1884). *Ioannikiy Galyatovskiy* [Ioanikiy Haliatovskiy]. *Kievskaya starina* [Kyiv Antiquities]. Vol. VIII. № 2. P. 183 – 204 [in Russian].

H. V. Samoilenko

Doctor of Philological Sciences, professor at the Chair of Literature, Methods of Its Teaching, History of Culture and Journalism of Mykola Gogol Nizhyn State University
 orcid.org/ 0000-0001-5017-6993
 e-mail: g.vas.sam@gmail.com

Ioanykyi Haliatovskiy – the Associate of Lazar Baranovych and Prominent and Church and Culture Figure of Ukraine in the 17th c.

Main stages of the life and creative work of such prominent representative of Chernihiv literature school of the 17th c. as Ioanykyi Haliatovskiy, a talented, educated and devoted to Orthodox faith person, are revealed in the paper. During all his life he was preaching God's Word, wrote several significant theological works, including «The Key of Understanding», a collection of his sermons dedicated to Jesus Christ and Our Lady, where he also elaborated the rules for sermons, which became the basis of the first manual in homiletics in Orthodoxy. Besides, I. Haliatovskiy's works, written in Old Ukrainian language, are characterized by artistic skills, proficient Baroque style and accessibility to a wide audience. I. Haliatovskiy also contributed to the establishment of Chernihiv Yeletskiy monastery as a centre of the independent from Moscow church life and spirituality, supporting at the same time the idea of Slavic peoples' union against outer enemies.

Key words: Chernihiv literature school, God's Word, Baroque, Yeletskiy monastery, Chernihiv.